

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST *

POLJA

76

POLITIČKO OTUĐENJE
I SAMOUPRAVLJANJE

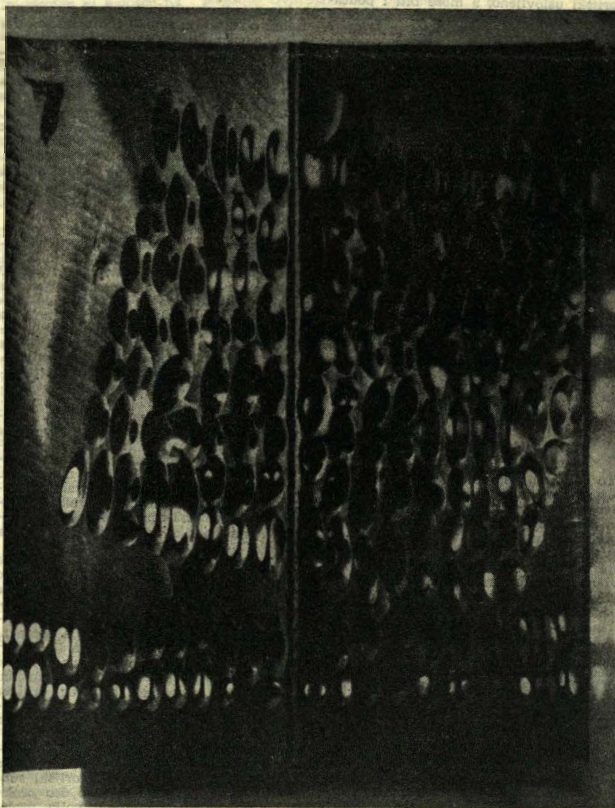
mihailo marković

Osam decenija posle Pariske komune i Marksove analize njenih iskustava socijalistički pokret je ponovo otkrio zaboravljenu ideju samoupravljanja. Time je povratio svoju dušu, svoju duboku humanu vrednost, svoj univerzalno-istorijski značaj u času kada je već počinjalo izgledati da je na Zapadu njegovo vreme prohuvalo i da mu je preostalo da, pre svega, bude praksa i teorija jednog specifičnog puta industrijalizacije zaostalih zemalja. Jer, tek demokratski socijalizam, dakle društvo samoupravljanja znači radikalnu negaciju i u krajnjoj liniji radikalnu humanizaciju savremenog kapitalizma, pa prema tome i nužni put daljeg razvijanja postojećih početnih prelaznih oblika postkapitalističkog društva.

Pa ipak, ponovno otkriće i odlučna afirmacija principa samoupravljanja naišli su na ogorčeni otpor među mnogima koji sebe smatraju sledbenicima Marksa i graditeljima socijalizma. Deo objašnjenja treba tražiti u ekonomskim i društvenim uslovima nekih zemalja u kojima je počela socijalistička transformacija društva. Istinsko samoupravljanje pretpostavlja postojanje dovoljnog broja racionalnih socijalizovanih i humanih ličnosti koje shvataju celinu društvenog procesa, koje su svesne relativne povezanosti ličnih, grupnih i opštih interesa i koje se rukovode izvesnim idealima opšte ljudskog značaja. Jedno nerazvijeno, prevashodno ruralno društvo nema dovoljno takvih ličnosti, pa čak ni sve preduslove da ih relativno brzo stvori. Zato ono ne može izbeći takvu fazu u svom razvoju u kome će jedna elita, u najboljem slučaju istinski revolucionarna elita, maksimalnom mobilizacijom masa — ali i prinudom — stvoriti sve ove preduslove: industriju, radničku klasu, inteligenciju, školstvo, masovnu kulturu. U odsustvu ovih preduslova samoupravljanje bi moglo značiti opštu dezintegraciju. Međutim, kritičko je pitanje: da li će elita, kad ovi preduslovi budu realizovani, naći u sebi moralne snage i doslednosti svojim prvobitnim revolucionarnim idealima da dobrovoljno pređe na bitni deo socijalističke revolucije: realizaciju samoupravljanja, i da time postepeno sama sebe ukinе kao elitu moći (što ne znači da ona ne može trajno ostati elita duha ako duha ima). Ili će nekoliko decenija ogromne koncentracije moći u njenim rukama toliko promeniti njeno društveno biće da će ona sebe identifikovati sa socijalizmom i poželeti da trajno zadrži svoje političke i materijalne privilegije, da trajno ostane ne samo unog nego i gvozdena ruka istorijskog procesa.

Tako se onda ekonomskom i socijalnom priključuje još jedan, politički činilac otpora samoupravljanju: postojanje političke strukture za koju je karakterističan veći ili manji stepen birokratizacije i političkog otuđenja.

Različiti stavovi prema samoupravljanju direktno su uslovljeni ne samo stepenom ekonomskog i socijalnog razvika već i stepenom birokratizacije određene društvene zajednice. Tako, na primer, Kina, danas uglavnom ne bi mogla imati društveno samoupravljanje usled nezrelosti društvenih i ekonomskih prilika. Postavlja se međutim pitanje, zar ne bi bilo normalno da ga u svom programu ima kao perspektivu, kao cilj koji doduše pripada budućnosti ali koji daje smisao kretanju u sadašnjosti. U vezi s tim, onda, postavlja se pitanje preduzimanja prvih koraka da se već sada počne uvoditi radničko samoupravljanje.

TOMONORI TOYOFUKO:

Nebo II, 1963. Japan

ravljanje, makar samo u najkrupnijim, najjačim privrednim jedinicama. Umesto toga odbacuje se i sam princip samoupravljanja kao revizionistički, a svi oni procesi koje on implicira, kao što su slabljenje države, relativna decentralizacija, promena karaktera planiranja i tako dalje, označavaju se kao postepena restauracija kapitalizma.

U Sovjetskom Savezu već odavno postoje svi objektivni uslovi za početak realizacije samoupravljanja. Pa ipak, na njega se još uvek gleda sa izrazitom pozdravljajućom i tek u najnovije vreme dopušta se da ga vredi proučavati i eksperimentisati s njim u vrlo ograničenim razmerama.

Našoj zemlji je pripala istorijska uloga ponovnog otkrivanja ideja samoupravljanja i prvih koraka u njenoj realizaciji u praksi. Međutim, iz te činjenice ne sledi da kod nas birokratije nema ili je beznačajna društvena snaga. I pored svih ogromnih uspeha koji su već dosad u sistemu samoupravljanja postignuti, i pored svog značaja koji se samoupravljanju kod nas pridaje, ono nije razvijeno onoliko koliko bi moglo biti, njega konstantno ometaju i kočе birokratski elementi, njegova materijalna osnova je još slaba i, što je najbitnije, ono je još uvek shvaćeno kao ustanova koja postoji pored države: koja obuhvata samo lokalne organe društvene moći. To znači da društveno samoupravljanje nije još u potpunosti realizovano, a katkad njegov puni smisao nije još ni shvaćen. Objasniti taj smisao znači objasniti filozofske i političke pretpostavke društvenog samoupravljanja, pre svega, pojmove političkog otuđenja i birokratije.

POJAM POLITIČKOG OTUĐENJA

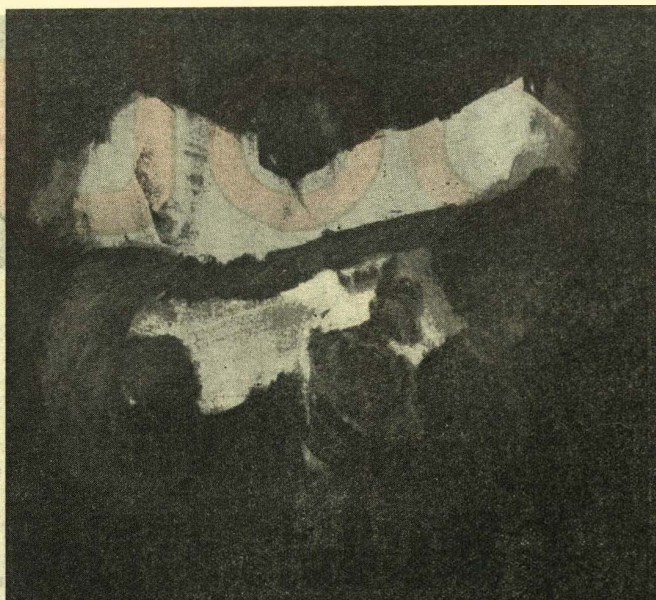
Pod politikom u najširem smislu reći podrazumevamo sve one ljudske delatnosti donošenja i realizovanja odluka kojima se regulišu i usmeravaju značajni javni društveni procesi. Politiku u klasnom društvu Marksa je s pravom smatrao sferom otuđenja. Kao parcijalna društvena svest, izolovana od morala, nauke, filozofije, potpuno uslovljena partikularnom pozicijom i interesima odgovarajuće klase, ona je morala biti jedan oblik prakse kojom pojedinac permanentno pramašuje realne mogućnosti realizacije svog ljudskog bića.

Šta biva s politikom nakon ukidanja vladajuće klase kapitalističkog društva? Dok traje revolucionarni proces ukidanja političke i ekonomske moći buržoazije dešavaju se značajne promene: ruši se iz temelja državni aparat starog društva, iščezavaju građanske partije, politika dobija ogroman značaj jer stvar politike, to jest, stvar revolucionarnog centralizovanog regulisanja i usmeravanja postaju i ekonomika i nauka i kultura i umetnost, i, što je naročito značajno, dolazi do političke aktivizacije vrlo širokih slojeva naroda: ogroman broj ljudi neposredno učestvuje u procesu političkog prevladavanja starog društva ili bar ima živo osećanje da od njihovog stava zavisi dalji tok stvari.

Ali zatim, što više vremena prolazi, naročito nakon uspešnog revolucionarnog okršaja sa nekadašnjom vladajućom klasom, sve jasnije se ispoljava tendencija krajnje koncentracije celokupnog odlučivanja o svim ključnim društvenim pitanjima u rukama ograničene grupacije ruko-

(nastavak na 2. str.)

političko otuđenje i samoupravljanje

GLANCO RODRIGUEZ:
Slika — R — 64, 1964, Brazil

(nastavak sa 1. str.)

vodilaca. Doduše, oni odlučuju u ime drugih, često s njihovim pristankom, katkad čak i s istinskom njihovom aktuelnom ili potencijalnom podrškom. Ali tim se jednom u društvu izvršila ovakva oštra podela na one koji su trajno politički subjekti, koji donose i sprovode odluke i one koji su trajno politički objekti, koji su pozvani samo da se s tim odlukama slože i da se u skladu s njima ponašaju, nije teško otkriti sve bitne crte političkog otuđenja. Naime:

1. Čovek je izgubio kontrolu nad političkim ustanovama: državom, partijom i društvom, koje je stvorio i koje u njegovo ime funkcionišu. Oud njegovo osećanje nemoći: on nije deo političkog procesa i nema nikakvog uticaja na tok stvari. Politička zbivanja uključujući i ona gde se očekuje njegova aktivnost — kao što je slučaj sa izborima — gube smisao jer pravog izbora nema i njegov glas ne igra nikakvu ulogu. Zbog toga politika prestaje da pruža stvarno intelektualno ili emotivno zadovoljenje — dolazi do povlačenja iz nje i do apatije. U takvoj situaciji dolazi i do moralne degradacije i snižavanja normi političkog ponašanja kod onih koji ipak nalaze korisnim ne sebe da se u politici angažuju. Sad često strah, briga, želja za uspehom postaju primarni motivi političke delatnosti.

2. Čovek se u birokratskom društvu otuđuje od drugih ljudi, bilo da spada u one koji vladaju ili u one kojima se vlada. U prvom slučaju u njemu se razvija jedno izrazito nehumano osećanje za hijerarhiju, za društveni status: birajući one sa kojima će želiti da održava bliske odnose njemu neće biti primarno šta drugi čovek jeste, nego kakvu funkciju ima. Funkcija će se družiti sa funkcijom, a ne čovek sa čovekom. U drugom slučaju politički apatični pojedinac u društvu u kome je politici sve drugo podređeno i u kome njegov uspon ili pad veoma mnogo zavise od toga što se o njemu misli u moćnim političkim ustanovama, često dolazi u situacije da pred drugim igra uloge koje mu ne leže podzrevajući da slične uloge igraju i oni. U ovoj atmosferi nepoverenja, neiskrenosti, izveštčenosti umiru mnogi potencijalno humani i intimni odnosi među ljudima pre no što su se i razvili. U drastičnim oblicima birokratskog društva (za vreme Staljina) pojedinac je katkad morao kriti svoja politička shvaćanja od članova svoje sopstvene porodice.

3. U birokratskom društvu politička delatnost prestaje da bude stvaralačka delatnost. Prema tome čovek koji se njom bavi otuđuje se od jedne bitne svoje potrebe i bitne mogućnosti svog ljudskog načina postojanja. Diskusija za koju su već unapred napisani zaključci, izbori već unapred određenih kandidata, kritika za koju se već unapred zna da neće imati nikakvog efekta i da je samo deo jednog specifičnog rituala — sve to političkoj delatnosti pridaje čisto manifestacioni karakter, pretvara je u rutinu i u prazni formalizam. Zato i nema nigde toliko klišeja i stereotipa, nigde toliko duhovne šupljine i mučne dosade koliko u funkcionisanju jednog birokratizovanog političkog aparata.

4. Najzad, svi ovi uslovi često dovode do punog rasepa načina na koji čovek politički egzistira i njegovog autentičnog mogućeg bića. Jedan oblik ovog konflikta nalazimo kod onih koji su svesni svoje degradacije i koji znaju da je njihova oportunistička ili birokratska egzistencija daleko ispod nivoa onog što su mogli da budu i što treba da budu.

Drugi oblik gubljenja svog pravog „ja“ nalazimo u cezarističkim političkim strukturama. Istorija socijalizma će zabeležiti da su se u početnim birokratskim fazama socijalizma ovakve strukture često javljale. Socijalni psiholozi su objasnili prirodu procesa koji se ovde obavio. Ostanje ugroženosti — koje može biti objektivno istorijski uslovljeno, a može biti i podesnom propagandom stvoreno ili podsticano — dovodi do snažne afektivne identifikacije mase sa vodom, do njihove spremnosti da ga slepo, fanatično slede.

Tom prilikom dolazi do izrazite regresije i depersonalizacije pojedinaca. Umesto da se progresivno razvija i individualizuje, pojedinac zaboravlja sebe, svoje potrebe i potencije, svoje životne projekte i postaje element mase koja se potpuno nekritički i iracionalno stavlja na raspoloženje vodi.

Ova analiza pokazuje da su u post-kapitalističkom društvu koje se kreće ka socijalizmu mogući drastični oblici političkog otuđenja u onoj meri u kojoj se revolucionarna elita postepeno pretvara u birokratiju i u kojoj se ustaljuje podela ljudi na političke subjekte i političke objekte.

Ovde je momenat da se objasni kategorija birokratije koja je u celom prethodnom izlaganju bila pretpostavljena.

SUSTINA BIROKRATIE

To je pojam koji je u svojoj primeni na društvo prelaznog perioda doživio nesumnjivo uopštavanje. U kapitalističkom društvu birokratija je aparat stručnjaka — izvršilaca, i u većoj ili manjoj meri može se identifikovati s društvenom grupom koja konstituise državni aparat i obavlja izvršnu vlast. I Marks i Lenjin — prvi u analizi građanskog rata u Francuskoj, drugi naročito u svojim poslednjim spisima — bili su svesni opasnosti da se nakon uspešne političke revolucije oformi nova birokratija iz redova samih rukovodilaca pobedničke radničke klase. Međutim, Staljin je vrlo brzo posle Lenjinove smrti pomerio značenje termina — od sada će se „birokratskim“ zvali samo određeni kadrovi, superiorni, rutinski, formalistički odnosi nekih funkcionera prema običnim ljudima i njihovim problemima.

Tek će kritika staljinizma ponovo postaviti na dnevni red problem birokratije kao društvene grupe koja je monopolisala svu političku moć u svojim rukama. Ali sav ovaj kompleks različitih više ili manje revolucionarnih shvaćanja koja nazivamo kritikom staljinizma imao je i svoju slabost. Najpre, o birokratiji i birokratskim tendencijama često s ogorčenjem govore i oni koji su do izvesnog stepena i sami birokrati: tako se katkad stiče utisak da je birokratija postala avertinjska sila protiv koje su svi ali koju je nemoguće lokalizovati. S druge strane, u proširenju pojma

birokratije ide se katkad tako daleko, da se ona identifikuje sa svakom društvenom grupom koja upravlja i usmerava društvene procese. U tom smislu se onda kaže da politika sama sobom rađa birokratiju i da je birokratija nužno povezana sa postojanjem funkcije centralizovanog planiranja u društvu. Ovde se vrlo nedijalektički tretiraju pojmovi politika, centralizacija i planiranje. I u razvijenom socijalističkom društvu postojeće funkcije upravljanja i usmeravanja, i to upravo sa stanovišta celine, dakle na nivou centralnih društvenih organa. Bez toga se ne može ni zamisliti ona racionalna kontrola društvene proizvodnje o kojoj govori Marks kao bitnoj karakteristici društva prelaznog perioda.

Ljudi koji obavljaju ove funkcije upravljanja ne spadaju samim tim u birokratiju — u tom smislu možemo razlikovati politiku samoupravljanja i birokratizovanu politiku. U stvari politička birokratija je trajna i koherentna društvena grupa koja se političkom bavi profesionalno, koja se oslobodila svake kontrole mase, i koja, zahvaljujući neograničenoj moći raspodele minulog, opredmećenog rada, obezbeđuje sebi manje ili veće materijalne privilegije. Svaki od ova tri uslova je nužan, ali tek svi zajedno predstavljaju dovoljan uslov postojanja birokratije.

1. Profesionalizacija politike je prvi korak ka stvaranju jednog izolovanog, zatvorenog, u odnosu prema ostalom društvu, vrlo solidarnog društvenog sloja. U tom smislu je birokratija onaj društveni sloj koji teži da trajno održi princip parcijalizacije u jednom društvu koje je u procesu revolucije već počelo da ga prevazilazi. Nakon ukidanja buržoazije kao klase svi društveni slojevi sem birokratije zainteresovani su da politička delatnost postane opšta, javna delatnost dostupna svima i da bude moralna, pravedna, filozofski osmišljena, naučno fundirana — dakle da od posebne parcijalne sfere društvene svesti i delatnosti postane momenat racionalne i humane ljudske prakse. Birokratija je materijalni nosilac izolovanja i parcijalizacije politike, zato se ogorčeno opire ovakvim procesima prevazilaženja tradicionalne profesionalne politike kao sfere alienacije.

2. Osamostaljivanje birokratije od mase u čije ime upravlja sastoji se u tome što se izbori pretvaraju u čistu formu, što se odgovornost biračima zamenjuje odgovornošću partijskim forumima i što o nekoj sменjivosti od strane birača nema ni govora — već iz prostog razloga što su ovi atomizirani, međusobno izolovani i kao jedinice nemoćni. U ključnim ekonomskim i političkim procesima ovakvog društva najveći broj ljudi se trajno nalazi u položaju objekta istorije. Oni su masa koja daje potrebnu materijalnu energiju za realizaciju prividno kolektivne volje posredovane birokratijom. U stvari birokratija je u ovim uslovima jedini istorijski subjekt. Daleko od toga da bude deo proletarijata u kome kolektivna volja proletarijata dolazi do samosvesti i praktičnog izvršio, birokratija postiže da proletarijat i ostala masa društva prihvate njenu posebnu volju kao svoju i postanu instrumenti njenog praktičnog izvršenja. Ovo je najviši oblik „lukavstva uma“ jer um očišćen u birokratiji uspeva da ljudi, koji normalno imaju svoju sopstvenu svrhu, deluju na stvari kao da su i sami stvari, radu realizacije jedne spoljašne svrhe. Međutim, to je i najviši i najsuptilniji oblik reifikacije: nikad se ljudima nije tako us-

pešno manipuliralo — zahvaljujući, pored ostalog, izvanrednom tehničkom usavršavanju sistema komunikacije i intenziviranju svih oblika i metoda propagande — i nikad manje ljudi nisu bili svesni da se s njima postupa kao sa stvarima. Birokratija je, prema tome nosilac principa postvarenja u jednom društvu koje je već počelo da stvara bitne preduslove za njegovo prevazilaženje u sferi politike.

3. Birokratija ima puni monopol na odlučivanje o distribuciji i upotrebi minulog, opredmećenog rada. Ona ga redovno koristi da bi izvojevala za sebe različite materijalne privilegije. I to nije slučajno, mada je istorija zabeležila i pojedinačne slučajeve skromnosti i asketizma. Kao društveni sloj birokratija se regrutuje iz redova ljudi koji više nemaju nikakve humanističke ideale i čije su ljudske potrebe ostale veoma nerazvijene. Potreba za posedovanjem društvene moći je osnovna životna potreba birokrate. Ali moć se pored ostalog ispoljava i posedovanjem i neograničenim raspolaganjem stvarima. U početku su najskuplja kola, vila i druge stvari — samo simboli društvenog statusa. Nagon za privatnim posedovanjem i raspolaganjem je tu još vrlo posredan. Međutim, on može postati dominantni motiv već u drugoj generaciji birokrata. Samim tim, ono što je u početku bilo jedan tipični ideološki stav — pokušaj racionalizacije i opravdanja odnosa eksploatacije koji ni samom tek formiranom birokratu nije još potpuno jasan — kasnije postaje izrazito cinički i hipokritski stav: sad se često u svoje reči više ne veruje ali se one koriste iz pragmatičkih razloga — da bi se svesno prikrilo jedan novi oblik eksploatacije. Pokazuje se dakle da za ukidanje eksploatacije nije dovoljno ukinuti privatnu svojину na sredstva za proizvodnju. Dokle god relativno nerazvijene proizvodne snage i relativna materijalna oskudica rađaju nagon za posedovanjem što više materijalnih dobara, i dokle god jedna posebna društvena grupa ima monopol na odlučivanje o raspodeli opredmećenog rada, moguće je da ta grupa jedan deo viška vrednosti koristi za svoje posebne a ne opšte društvene potrebe. Dakle, birokratija je nosilac principa eksploatacije u društvu u kome su sve ostale eksploatatorske društvene grupacije već ukinute.

Pojam birokratije koji je ovde dat — teorijski je pojam. On na uprošćen način označava razvijen, pun oblik nečega što se u stvarnosti nalazi na različitim stupnjevima razvoja ili što poseduje samo neke od navedenih karakteristika. Prema tome, kada je reč o konkretnoj empirijskoj stvarnosti jedne zemlje moraće mo katkad govoriti o tendenciji birokratizacije i o tome da su pojedinci u toliko višim birokratu u koliko više ispoljavaju navedene oblike.

Bilo bi pogrešno identifikovati birokratiju sa slojem profesionalnih političara u socijalističkom društvu. Birokrata ima i među rukovodiocima i organizatorima u oblasti privrede, nauke i umetnosti. Sem toga, ima političara koji deluju u pravcu prevazilaženja birokratizma progresivnom realizacijom sistema samoupravljanja, kao što ima i ne malo političkih ljudi u kojima se bore revolucionar i birokrata.

S druge strane, nema razloga da se strogo razlikuje pojam političkog vrha i birokratije u smislu izvršnog aparata vlasti. Pod određenim društvenim uslovima, koji su u prethodnom izlaganju specifikovani, pojam birokratije se odnosi na osnovne nosioce društvene moći, dakle pre svega na političke vrhove društva.